

**Salatın Əhmədli**  
**Memarlıq və İnşaat Universiteti**  
**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**  
**E-mail: [ahmadova.salatin@mail.ru](mailto:ahmadova.salatin@mail.ru)**

## **HEYDƏR ƏLİYEV VƏ İSLAMIN AZƏRBAYCAN MODELİ**

**Xülasə:** Ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən Azərbaycan hökumətinə rəhbərlik edərək cəmiyyətdə hökm sürən gərginliyi, siyasi kataklizmləri aradan qaldırdı, dini islahatlar apardı. Suverenliyin ilk illərində Azərbaycanda cəmi 18 məscid var idi. Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bu rəqəm 1000-ə yüksəldi. Din tarixini əks etdirən bir çox dini abidələr və məscidlər onun rəhbərliyi ilə təmir və bərpa olunub. Əminliklə demək olar ki, ümummilli liderin siyasəti və rəşadətli idarəçiliyi sayəsində digər müsəlman ölkələri üçün də örnək olan İslamın Azərbaycan modeli meydana çıxdı.

**Açar sözlər:** Heydər Əliyev, İslam, “Qurani-Kərim”, milli-mənəvi dəyərlər, məscid

1991-ci ildə müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanın qarşısında çox ciddi, həllini gözləyən problemlər dururdu. Azərbaycan cəmiyyətinin iqtisadi-siyasi, sosial sahələrində olduğu kimi dini zəmində də müəyyən boşluqlar, pərakəndəliklər səciyyəvi idi. 70 illik sovet rejimi dövründə ateizm və antiislam təbliğatı öz işini görmüş, insanlarda ideolojişdirilmiş stereotiplərlə materialist baxışlar formalaşdırılmağa cəhd göstərilmişdi. Bu sistem insanlara öyrədirdi ki, “Allah yoxdur, din mövhumat və xurafatdan başqa bir şey deyil, axirət inancı yanlış inanandır, ancaq dünya həyatı var və insan öləndən sonra hər şey bitir”. Müstəqilliyin ilk dövründə vəziyyət tamamilə dəyişdi, insanlar gizlində icra etdiyi dini ritualları, Allaha bağlılığı heç bir təzyiqsiz icra etməyə başladı və Azərbaycan ictimai-mədəni, sosial mühitin yeni mərhələsinə qədəm qoydu.

Yaranan əlverişli mühitdən, boşluqdan istifadə etməyə çalışan daxili və xarici qüvvələr də vardı. Ölkədə xarici missioner təşkilatları islami dəyərlərə zidd olan aparan bir sıra destruktiv sektalar, qeyri-ənənəvi cərəyanlar yaratdılar. Erməni təcavüzü, ölkə ərazilərin işğalı, qaçqın və məcburi köçkün şəraitində sosial gərginliklərə dini problemlər də əlavə olundu. Tariximizə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil olan 1993-cü ilin 15 iyunundan sonra ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın siyasi tarixində keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcı oldu: “Ölkənin mürəkkəb kataklizmlərlə müşayiət edilən daxili siyasi böhrandan qurtulması məhz bundan sonra mümkün oldu. Belə ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik təcrübəsinə istinad etdiyi rəşadətli seçim strategiyası sayəsində ölkədə hökm sürən qeyri-müəyyənliklə təzahür olunan destruktiv proseslərin mərhələli şəkildə neytrallaşdırılmasına nail olundu. Yüksək dövlətçilik təcrübəsi və idarəetmə ustası olan Heydər Əliyev Şərq dəyərlərini yaşadan Azərbaycan xalqının həyatında islamın böyük əhəmiyyət daşıdığını gözəl bilirdi. Heydər Əliyev 1997-ci ildə Mədinə şəhərində Peyğəmbər məscidinin şərəf kitabına yazdığı təəssüratını belə ifadə edirdi: “Allaha şükür olsun ki, uzun illər qəlbimdə yaşayan arzuma, niyyətimə nail oldum. Bu tarixi hadisə qəlbimdə böyük həyəcan və rahatlıq hissi yaradı. Allahın böyüklüyünü dərk etdim”.

Azərbaycan xalqının yenidən öz milli-mənəvi dəyərlərinə qayıdışı prosesini düzgün, tarixi əsaslara söykənərək həyata keçirən Heydər Əliyev din və dövlət münasibətləri konsepsiyasını bu şəkildə müəyyənləşdirirdi:

1. İslam Azərbaycan xalqının dini etiqadı olmaqla milli mədəniyyətin tərkib hissəsidir.
2. Din cəmiyyətin milli, əxlaqi və mənəvi bütövlüyünün önəmli amili kimi çıxış edir.
3. Müasir dövrdə dövlət-din münasibətlərinin düzgün qurulmasına ehtiyac duyulur və bu olduqca vacibdir.
4. Dinlər və xalqlar arasında anlaşma və dialoq yeni beynəlxalq şəraitin əsas tələblərindən biridir.

## Heydər Əliyev və mədəniyyət siyasəti

Heydər Əliyev cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi, islam mədəniyyətinin düzgün təbliğində, dini ayinlərin məzhəb ayrı-seçkiliyinə varmadan icrasında və dini kəsimin fəaliyyət istiqamətlərində əlverişli siyasət müəyyənləşdirən, həm də onun icra mexanizmlərini tənzimləyən praktik bir dövlət xadimi idi. Çoxsaylı problemlərə baxmayaraq ümummilliyet lideri iqtisadi-siyasi proqram və layihələrlə yanaşı, din siyasəti sahəsində də mütərəqqi addımlar atdı. Müstəqilliyin ilk illərində, daha dəqiq desək, 1992-ci ildə bölgədə dini situasiyaya uyğun olmayan, tarixi şərait nəzərə alınmadan tələsik hazırlanıb qəbul edilən “Din azadlığı haqqında” qanuna iki dəfə dəyişiklik edildi. 1996 və 1997-ci illərdə həyata keçirilən bu dəyişiklik dövlət-din münasibətlərində yeni mərhələ və imkanlar açdı. Heydər Əliyev ardıcıl olaraq din-dövlət münasibətlərini bütün spektrlərini əhatə edən argument və tarixi faktlarla zəngin açıqlama və bəyanatlar verir, müxtəlif tədbirlər həyata keçirirdi. “Təzə Pir” məscidində dindarlarla görüşündə ümummilliyet lideri islami dəyərlərinin qorunması və icrası “Qurani-Kərim”in hər bir müsəlman üçün əhəmiyyətini vurğulayırdı: “Qurani-Şərifin bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstərdiyi yollar insanları paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, qəhrəmanlığa, cəsəmətə, cəsurluğa dəvət edən tələblərdir, tövsiyələrdir. “Qurani-Kərim”in bütün kəlamları bu gün Azərbaycanda Allahın yolu ilə getməyimiz üçün məşəldir... Biz azərbaycanlılar, bu, sonrakı gələcək bütün nəsillərə də tövsiyə olunur, heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacaq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq”. Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlər sistemində islam faktorunu sadəcə dini ayinlərin icrası, axundların oxuduğu xütbələr şəklində deyil, elmi-araşdırma amili kimi nəzərdə tuturdu. Məhz ümummilliyet liderin hakimiyyəti dövründə ölkədə tək cəməscidlər açılmadı, ali-dini təhsil müəssisələri fəaliyyətə başladı və bu mövzuda ayrıca tədqiq olunmalıdır. Yüksək intellekti, mənəvi dəyərlərə bağlılığı örnək olan Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının tarixi inkişaf prosesində böyük şəxsiyyətlərin islama münasibətini də gözəl bilir, təhlil edirdi. Türk-islam dünyasının böyük mütəfəkkiri Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, M.Şahmurov və digər şəxsiyyətlərinin islama elmi baxışını yüksək dəyərləndirən Heydər Əliyev deyirdi: “Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin ən əsası bizim Qurani-Şərifdə öz əksini tapır. Ancaq bununla yanaşı, Azərbaycanın mütəfəkkir insanları, mütərəqqi insanları, böyük şəxsiyyətləri, hörmətli siyasi və dövlət xadimləri, böyük elm-mədəniyyət xadimləri Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini yaradıblar. Bu, bizim adət-ənənələrimizdir. Bu, bizim milli-əxlaqi mentalitetimizdir”. Xalqın tarixi inkişaf prosesini, gənc Azərbaycan dövlətinin qarşılaşdığı çətinlikləri, həlli müşkülə çevrilən Qarabağ problemini və dövlətin strateji xəttini böyük ustalıqla izah edən Heydər Əliyev din amilinə məxsusi yanaşırdı. Çıxışlarının birində bildirirdi ki, Azərbaycanın strateji yolu demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesindən keçir. Əlbəttə, dünyəvi dövlətçilik prosesi və müasir siyasi-beynəlxalq vəziyyət dövlətin dindən ayrıldığını nəzərdə tutur. Ancaq, fərdlər, bütövlükdə isə xalq və millət dindən ayrı deyildir. Bütün bu faktları, qloballaşan dünyanın siyasi mənzərəsini gözəl bilən və bunları filosof kimi nəzərə alan bu böyük şəxsiyyət Qurban bayramı münasibətilə Mir Möhsün ağanın ziyarətgahında keçirilən bir görüşdə qeyd edirdi: “İslam dini bizim doğru dinimizdir. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, dinimizin adət-ənənələri bizim sərvətimizdir... Bizim ənənələrimiz, mənəvi, milli dəyərlərimiz ölməzdir və bundan sonra da yaşayacaqdır”.

Ümummilliyet lideri hakimiyyətə gələndə ölkədə cəmi 18 məscid fəaliyyət göstərirdi. Bir neçə il ərzində isə bilavasitə onun rəhbərliyi və göstərişi ilə əlverişli, pragmatik dini sistem müəyyənləşdirildi, məscidlərin sayı 1000-ə çatdı. Din-dövlət münasibətlərinin qanuni yolla inkişafı, Azərbaycan Konstitusiyada nəzərdə tutulan fərdin inan sistemini tətbiqi idarəçilikdə səmərəlilik yaratdı. Bununla da ümummilliyet liderin səyi ilə 70 ildən sonra yeni bir dini-klerekal zümərənin ortaya çıxması islamın Azərbaycan modelini qurdu. Tolerantlıq, dözümlülük, qarşılıqlı hörmət və məzhəb ayrılığının sonu olan bu modelin əsas müəllifi isə şübhəsiz Heydər Əliyev oldu. Azərbaycanda islam mədəniyyəti incələrinin qorunmasında, bərpasında ümummilliyet lideri böyük titanik fəaliyyət göstərdi. Heydər Əliyev Azərbaycanın bir sıra məscidlərinin, islam mədəniyyətini qoruyub saxlayan tarixi abidələrin yenidən qurulmasında, bərpasında nəinki yaxından iştirak etdi, hətta bu işlərin ideya müəllifi, təşəbbüskarı oldu. Hakimiyyətə qayıdışın ilk illərində ümummilliyet lideri ilk olaraq “Bibiheybət” məscidinin yenidən qurulması barədə göstərişi verdi və görülən işlərlə bağlı bir neçə dəfə məscidə baş çəkdi. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin Elmi-Dini Şurasında o günləri xatırlayan

## **Heydər Əliyev və mədəniyyət siyasəti**

Heydər Əliyev deyirdi: “Təsəvvür edin, o yer müqəddəs yerdir. Orada 8-ci əsrdə Həzrəti Hökumənin qəbri olmuşdur. İmam Rzanın bacısı Həzrəti Hökumənin qəbri üzərində vaxtilə insanlar məscid qurmuşdular və ora ziyarətgaha çevrilmişdi. Ancaq o müqəddəs yer, müsəlmanların, tək Azərbaycanda yox, dünyanın bir çox yerindən gələn müsəlmanların ziyarət etdiyi müqəddəs ocaq 1933-cü ildə partladılmış, dağıdılmışdır. Məscidi dağıdıb, partladılar, yerlə-yeksan ediblər, amma insanlar ayağını o yerdən çəkməyiblər. Həmişə “Bibiheybət” piri – bizdə ona pir deyirlər – müsəlmanların ziyarət yeri olubdur, müsəlmanlar gedib orada o yerə öz ehtiramını bildiriblər”. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığını təbii bir prosesə çevirən Heydər Əliyev dini bayramlarda həmişə cəmiyyətlə birgə oldu, hər cür yasaq, məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı. Dinə qayıdışı ruhi ehtiyacın tərkib elementi kimi götürdü. İslama cəmiyyəti birləşdirəcək faktor kimi yanaşan Heydər Əliyev işləyib hazırladığı azərbaycançılıq konsepsiyasında islami dəyərlərə xüsusi yer verərək bu sahədə ciddi addımlar atdı. “Bibiheybət” məscidi ilə yanaşı “Təzə Pir”in, “Əjdər bəy” məscidinin, 744-cü ildən bu günə qədər möminlərin üzünə açıq olan “Şamaxı Cümə Məscidi”nin yenidən qurulması, bərpası işi həyata keçirildi. “Bibiheybət” məscidini 1994-cü ildə ziyarət edən Heydər Əliyev islam tarixi üçün böyük əhəmiyyət daşıyan məscidin yenidən inşasına qərar verdi. Bu məscid kompleksi 1998-ci ilin mayında başa çatdı və Prezident açılış mərasimində tarixi bir çıxış etdi. Çıxışın əsas məğzi ondan ibarətdir ki, dini etiqad azadlığını pozan siyasi sistemlər məhvə məhkumdur və siyasi-ideoloji təbliğat maşını insanların etiqadını sıradan çıxarmağa qadir deyil. Keçmişin siyasi tarixi mənzərəsini obyektiv şəkildə canlandıran bu böyük dövlət xadimi ibrətamiz bir fakt çəkir: “Qısa bir zamanda məlum oldu ki, əgər Azərbaycanda kommunist ideologiyası 70 il yox, 170 il də hökm sürmüş olsaydı, insanları islam dinindən ayırmaq mümkün olmayacaqdır. Bu artıq faktdır. Eyni zamanda bu islam dinin nə qədər böyük gücə malik olduğunu sübut edir”. 1999-cu ilin martında Qurban bayramı günü yenidən inşa olunan “Bibiheybət” məscidinin “Heydər” minarəsindən azan verildi. Bu böyük şəxsiyyətin islama, Allaha, “Qurani-Kərim”ə olan inamının, etiqadının və sonsuz məhəbbətinin nəticəsi idi. Sovetlər birliyinin ən yüksək vəzifə pilləsinə qalxan Heydər Əliyev müsəlman ölkə rəhbərləri ilə vaxtilə sıxı əməkdaşlığı Azərbaycanın müstəqillik illərinin ilk mərhələsində müsbət mənada özünü göstərdi. İslam Konfransı təşkilatlarının VII Zirvə görüşündən qayıdarkən jurnalistlərlə müsahibəsinə Heydər Əliyev deyirdi: “... İslam ölkələri mənim şəxsiyyətimə vaxtilə, şübhəsiz çox marqlanıb. Xüsusilə mən Sovetlər İttifaqının rəhbərlərindən biri olduğum dövrdə hər bir müsəlman marqlanıb ki, indi Sovetlər dövlətinin rəhbərliyində bir müsəlman da var”. Ümummilli lider islam faktorunun tək Azərbaycan cəmiyyətinin həyatında deyil, müsəlman-türk dünyasında önəmini həmişə vurğulayıb, əməli proqram və konsepsiyalar irəli sürürdü. İslam həmrəyliyi ideyasının müəllifi olan H.Əliyev Bakıda Şərq-Qərb sivilizasiyası dialoqu platformasını yaradaraq sağlam dini əsaslar üzərində həmrəyliyi önə çəkirdi. 1998-ci ilin 9-11 dekabr tarixlərində Bakıda keçirilən “İslam sivilizasiyası Qafqazda” adlı Beynəlxalq konfrans da bu ideyanın əsas elmi nəticələrindən biridir. Bu gün Azərbaycanda dini zəmində heç bir münaqişə ocağının olmaması, insanların sərbəst öz əqidə formasını seçməsi, dini zorakılığa yol verilməməsi və tolerantlıq şəraitində xalqın yaşaması, bu uğurların bir çox beynəlxalq təşkilatlar, dünyada nüfuzlu xadimləri və böyük ölkələr tərəfindən etiraf olunması ümummilli lider Heydər Əliyevin din sahəsində balanslaşdırılmış siyasətinin nəticəsidir. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, bu siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən bu gün uğurla davam etdirilir.

### **Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Heydər Əliyev. Xalqımızın birliyi və dövlətimizin düzgün siyasəti sayəsində müstəqilliyimizi qoruyub saxlayacaq, daha da möhkəmləndirəcəyik. “Azərbaycan” qəzeti 28 may 1998-ci il.
2. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Bakı. 1997-ci il. s.81-93.
3. www. azadinform.az. Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlər haqqında müdrik fikirləri.
4. Heydər Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. “Azərbaycan” qəzeti. 30 dekabr 2000-ci il.
5. “Azərbaycan İslam Konfransı Təşkilatları sıralarında” Bakı-Apostrof. 2008-ci il s.28.
6. “Respublika” qəzeti 9 aprel 1998-ci il.

### **Heydər Əliyev və mədəniyyət siyasəti**

7. İsgəndərov Anar. Təzə Pir. Bakı. "Qismət" 2008-ci il.

8. Hikmət Babaoğlu. Heydər Əliyev irsinin politoloji aspektləri. Bakı. 2013. s.62.

**Salatın Ahmadli**

### **HEYDAR ALIYEV AND THE AZERBAIJAN MODEL OF ISLAM**

**Summary:** National leader Heydar Aliyev 1993, once again heading the Azerbaijani government, eliminated the tensions and political cataclysms that prevailed in the society and committed religious reforms. In the first years of sovereignty, there were only 18 mosques throughout Azerbaijan. After Heydar Aliyev returned to power, this figure increased to 1,000. Many religious monuments and mosques reflecting the history of religion were repaired and restored. One can say with confidence that thanks to the policy and rational management of the national leader, the Azerbaijani model of Islam has appeared, serving as a model for other Muslim countries.

**Key words:** Heydar Aliyev, Islam, "Quran-Karim", national-moral values, mosque